

Мал. № 2. Монументально-декоративне панно «Порто», готель «Славутич»;
м. Київ – 2000-і рр. Дизайнери: індивідуальне замовлення директора ресторану

УДК 008:312.421

АРТ-ТЕРАПІЯ ТА ЕСКАПІЗМ ЯК СТРАТЕГІЇ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ

Пономаренко Юрій Володимирович, аспірант,
Київський національний університет культури і мистецтва,
м. Київ

Popomarenkojura@i.ua

Охарактеризовано процес артизації культурних практик, зокрема артизацію культури повсякдення, соціопрагматику соціальної дії в мистецтві. Визначені екологічні механізми арт-практик: арт-терапія та ескапізм. Доведено, що утилітаризм у мистецтві призводить до того, що воно перетворюється на послугу, втрачає самодостатність, естетичну значущість. Проведено антропологічне, філософське, естетичне і етичне визначення арт-терапії та ескапізму як механізмів культуротворчості.

Ключові слова: культура, артизація культурних практик, арт-терапія, ескапізм.

Актуальність теми. Арт-терапія – це переважно комплекс медичних, педагогічних засобів використання мистецтва з метою гармонізації стану та системних захворювань організму. Найчастіше арт-терапію визначають як певну субструктуру психотерапії, де широко застосовуються мистецькі технології (музичні артефакти, ліплення з глини або пластиліну, малюнок фломастерами, іншими матеріалами, фотографія як навчання «бачити світ» по-новому, у неочікуваному ракурсі, літературна творчість – поетичні, драматичні та ін. Засоби відображення й моделювання естетичної ситуації). В медицині навіть виникає нова професія «гештальт терапевт», де лікар стає медіатором у контексті кризових відносин людини та світу та намагається їх гармонізувати шляхом відшукування особистісних сенсів, потреб як певних мистецьких моделей світобачення. Творчість набуває суто інструментальних ознак. Так визначають «казко терапію», «драмо терапію», «бібліотерапію», «ігротерапію», «кольорову терапію» тощо. Отже переважно використовуються мистецькі технології, поетичні та естетичні засоби як певний терапевтичний інструментарій психологічного моделювання стану людини.

Утім, мистецтво як цілісність творчості та феномен культуротворчості у такому процесі використання арт-феноменів не стає цілісною моделлю світобачення й корекції цього бачення, а переважно «використовується» як певний тезаурус образних артефактів, що спонукає до отримання бажаного ефекту та афекту гармонізації психічного стану реципієнта. Проблема арт-терапії потребує культурологічного аналізу в контексті її психологічних та естетичних складових.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблема артизації культурних практик, зокрема в просторі арт-терапії й ескапізму вивчалася в роботах З. Баумана, В. Бичкова, Л. Виготського, С. Грузенберга, Д. Ельконіна, О. Іонова, Л. Лебедевої та ін. [1–8].

Мета статті – визначити механізми арт-терапії та ескапізму як гармонізуючих епіцентрів сучасних культурних практик.

Вклад матеріалу дослідження. Спробуємо визначити медико-терапевтичні, психологічні, естетичні аспекти арт-терапії як культурологічну цілісність за певною мистецькою домінантою. Так, О. Іонов констатує: «У групі хворих на шизофренію характер і способи художньої експресії протягом арт-терапії мали порівняно невисоку динаміку. Звертало на себе увагу те, що протягом усього процесу більшість хворих використовувало обмежений набір кольорів і матеріалів. З самого початку хворі прагнули жорстко контролювати образотворчий процес, що проявлялося у виборі переважно щільних матеріалів. По ходу арт-терапії хворі освоювали більш пластичні матеріали. Створювані образи на початкових етапах характеризувалися аморфністю, розпливчатістю меж, «стікання форм», «орнаментальністю», змішанням різних стилів, фантастичністю. Проте, на більш пізніх стадіях образи могли носити символічний, архетипний характер, набували структурності і завершеності» [6]. Автор визначає застосування засобів арт-терапії в суто психотерапевтичному просторі як певний рух від емотивного до знакового, символічного використання інструментарію мистецьких технологій в таких маргінальних групах, як пацієнти з психічними захворюваннями. Він відмічає, що домінантним стає «вербальний і проєктивно-знаковий способи комунікації. Рідше використовувалися проєктивно-символічний спосіб, сенсоромоторний та драматично-рольовий способи» [6].

Педагогічні засоби арт-терапії теж легко описуються в рамках емотивної, суто тактильної рецепції при ліпленні, наприклад, як виникнення сенсорних, кінематичних гештальтів та патернів пластичного образу в процесі навчання пластиці, хореографічних вправах, малюнку тощо. Так, Л. Лебедева відмічає, що методами аналізу застосування арт-технологій у педагогічному процесі стають: «1. Теоретичний аналіз (системний, ретроспективний, порівняльно-порівняльний, описовий та графічне моделювання), логічні методи аналізу та формування категорій, понять. 2. Емпіричні методи: вивчення вітчизняної та зарубіжної літератури, документів, фактичних матеріалів, праксіометричний метод (аналіз продуктів діяльності, вивчення стану проблеми в масовій педагогічній практиці), діагностичні методи (бесіда, анкетування, тестування, методи самооцінок і експертних оцінок, контент-аналіз і якісний аналіз текстів, малюнків, тезаурус формальних елементів, графічні проєктивні методи, різні види спостережень, включаючи самоспостереження (інтроспекція), лонгітюдне «Я» та ін.). Обстеження, педагогічний експеримент (експериментальні методи). 3. Методи математичної обробки даних: значення середнього арифметичного, методи багатовимірного статистичного аналізу – метод рангової кореляції (коефіцієнт Спірмена), багатфункціональні статистичні критерії (кутове перетворення Фішера), методика імплікативних решіток» [7]. Отже, у такий спосіб фіксуються суто об'єктні, предметно-дієві константи творчої діяльності. Арт-терапевтичний процес має формуватися поетапно: «1. Підготовчий етап включав першу зустріч із пацієнтом, отримання від нього первинних даних і визначення показань для арт-терапії. На першому етапі арт-терапевтичного процесу (згідно системним визначенням А. Копітіна, 2002 р.) відбувається моделювання системи психотерапевтичних відносин і її структурно-функціональних параметрів (обумовлених знайомством клієнта і психотерапевта, позначенням достатньо рис часових кордонів арт-терапевтичної роботи, визначенням взаємних зобов'язань сторін і основних правил їх поведінки)» [7].

Методологія педагогічного застосування засобів мистецьких технологій теж описується як підіймання від емпіричного до знаково-символічного мислення: «1. Педагогічна модель арт-терапії, як альтернатива психотерапевтичної та соціальної моделям, побудована на педагогічних засадах – вихідних положеннях, що відповідають вимогам гуманістичної педагогіки.

Словосполучення «арт-терапія» в педагогічній інтерпретації розуміється як турбота про емоційне самопочуття в психологічному здоров'ї особистості, групи, колективу засобами художньої діяльності (спонтанний малюнок в поєднанні з іншими видами творчості).

Оскільки символічна мова малюнка точніше, ніж слово, передає зміст внутрішнього світу особистості, природний і привабливий, зрозумілий в будь-якому віці людям різних культур, використання учителем терапевтичного малювання в позакласній роботі дозволяє розширити діапазон гуманістично орієнтованих способів досягнення педагогічних цілей.

2. Педагогічна арт-терапія є системною інновацією в освіті і характеризується: 1) комплексом теоретичних і практичних ідей, нових технологій; 2) різноманіттям зв'язків з соціальними,

психологічними і педагогічними явищами; 3) відносно самостійністю (відособленістю) від інших складових педагогічної дійсності (процесів навчання, управління та ін.); 4) здатністю до інтеграції; трансформації» [7].

Естетичний модус арт-терапії можна визначити як простір «катарсичної реальності», описану Л. Виготським. Саме він є засновником інтегральної теорії психології мистецтва, де домінують стає знакова діяльність. Фактично людина-творець у Виготського визначається як людина, що працює зі знаками. Мистецтво існує лише заради катарсису, заради очищення почуттів і лише заради того, щоб людина могла стати людиною. Як потрібно себе поводити в просторі мистецького твору? Дихати нормально – стверджував Л. Виготський в аналізі новели Буніна «Легке дихання» [3]. Відчувати себе в просторі можливих інтенцій, тобто спонук, бажань, конфігурацій бути людиною. Що для цього потрібно? Треба бути художником, або вміти чути, бачити, слухати художній твір. Робити мистецтво музики чи слухати, бачити – не так вже і важливо. Той, хто є художником, він і чує, і бачить, і творить. А той, хто не є художником, лише чує, бачить, слухає.

Якщо говорити про медичні концептуальні конфігурації, то це не лише лікування, а диференційне лікування, орієнтоване на певну хворобу. Якщо йдеться про екологію сприйняття цінностей культури, то слід говорити про екологію сприйняття взагалі, як це робить Дж. Гібсон. Утім, Гібсон надзвичайно універсально описує середовище у його екологічному вимірі: «Термін навколишній світ в цій книзі вживатиметься тільки стосовно оточення тварин – живих організмів із певною поведінкою, наділених здатністю відчувати. Оточення ж тих організмів, що позбавлені органів чуття і м'язів (наприклад, рослини), не має відношення до вивчення сприйняття і поведінки. До рослинного світу ми взагалі ставимося так, як ставляться до нього тварини, не роблячи відмінностей між рослинами і неорганічними мінералами. Таким чином, оскільки рослини не належать до числа неживих предметів, про рослинний світ можна говорити в тому ж сенсі, в якому говориться про світ фізичний, хімічний, геологічний тощо. Насправді, рослини ніколи не змінюють місця розташування і не пересуваються; у них немає нервової системи і вони позбавлені здатності відчувати. У цьому сенсі рослини подібні до об'єктів фізики, хімії і геології» [4]. Отже, розбудовується певна метаекологічна модель знаходження реципієнта у середовищі.

Так, зокрема музика у своєму функціонуванні – це музика великих просторів, музика, що публічно означена як репрезентативна, це музика камерна, музика маленьких просторів (романси, пісні), музика етнокультури, музика, що долає всі межі, існує як душа народу, музика душі загалом. Вважають, що найбільш ефективно використовує лікувальні артефакти мистецтва саме музика. Якщо говорити про інші види мистецтва, то вони теж модифікують ту ж саму конфігурацію публічний соціум як універсум цілісності нації, культури, світу в цілому і родинний простір, там де ми виростили, а також усі проміжні конфігурації, – поле дії естради, ТБ, шоу-бізнесу та ін., формують образ культури, музики і мистецтва як найближчої естетичної реальності людини.

Можна все спростити, говорити про галереї, музеї: власні музеї, музеї традиційні – державні, такі, як Ермітаж, Третьяковська галерея, що були спочатку власними музеями. Можна говорити про нетрадиційні музеї, що виникають постфактум, у домівці митця відтворюється образ життя цієї людини. Отже, в естетичному сенсі можна говорити про арт-терапію як катарсичну реальність, вивільнення усіх негативних сил, які мистецтво дозволяє сублімувати і допомогти людині осмислити сенс, мотивацію життя.

Дослідника арт-терапії як інтегральної реальності культури цікавить не лише практики «втечі» від світу, що пригнічує, будь-то хвороба, неадекватний афективний стан (тут з'являється наступна номінація – ескапізм), адже образ присутності краси в світі, Dasein, за М. Гайдеггером. «Присутність» у Гайдеггера – одна з головних ідей філософії, яку підхопило чимало інтерпретаторів і послідовників, де підручність, «постав», надійність, зручність стають засадами спілкування як традиційний дрескод.

Ідучи в Третьяковку, ви потрапляєте в залу О. Кіпренського, наприклад, а потім м'яко проходитье через величезний простір люмінізму з світлових і кольористичних спокус, перед вами виникають чудові візії портретів, особливо автопортретів майстра. Ви бачите, що після цієї зали, ви не вийдете такою людиною, якою зайшли в зали. Ви виходите очищеною людиною. Втім, бачите, що світ навколо не змінився, він буде таким, яким був завжди, але щось змінилося у вашій душі. Арт-терапія відбулась не лише як лікування вашої душі, організму, а як самоздійснення мистецької, естетичної функції, що проявляється у тому, що веде до катарсису, очищення почуттів, очищення свідомості, очищення негативних забруднюючих помислів.

Мистецтво продукує, зберігає культурно-історичний потенціал людства, дає можливість бути людиною. В естетичному комплексі ескапізму поєднуються бажання і неможливість досягти ідеалу в

реальному житті. Ці образи не дають утіхи бажань або надбажань, вони свідчать про бажання намріяні, що є занадто ідеальними, абсолютними для середньої людини. Ескапізм – це завжди втеча в світ ідеалу. Тут поєднуються ідеал чоловіка як надгероя і образ реципієнта, що отримує катарсис.

Можна жити у себе вдома і бути давнім греком, бути «великим інквізитором», за Ф. Достоевським, тікати від реальності, гортаючи сторінки роману. Тим паче, сьогодні віртуальна реальність дає всі можливості втечі. Ескапізм свідчить про те, що простір культури (роману, картини, екрану кінематографу, ТБ) залишається домівкою, власним помешканням, але в цьому у-топосі існують можливості зміни просторових координат власного «Я». В просторі віртуальної реальності, зокрема виникає естетична ситуація культури без адекватного простору, культурного часу завдяки ідентичності з віртуальними істотами, що не мають смертної форми існування (кіборгами).

Після твору Л. Виготського «Психологія мистецтва» вийшло декілька робіт, де катарсис визначається більш диференційовано. Особливо цікавим є дослідження О. Грузенберга, де він розглядає катарсис як моральну та естетичну анестезію [5]. Ескапізм і є певна «анестезія» почуттів.

Не можна не згадати героїчний вчинок львівського директора музею образотворчого мистецтва Б. Возницького, який в страшні тоталітарні часи знайшов і зберіг твори Пінзеля. Цей вчинок теж є катарсичним ескапізмом, втечею від брудної ідеологічної реальності. Зараз, коли відбувається реконструкція загублених пам'яток лише у віртуальному просторі, розуміємо, скільки втратило суспільство з більшовицькою агресією і взагалі з необдуманим катастрофічним самознищенням релігійного етосу.

Психологи та естетики починають «працювати» в сфері мистецтва як арт-терапевти, виникає низка диференційованих досліджень, де мистецтво інтерпретується в елементах стану, тобто – це екстаз, обурення, піднесення, самозаспокоєння, рівновага, гомеостаз тощо. Так, твори Ф. Грека інтерпретують як сучасного актора арт-бізнесу. До речі, в кінематографі це теж явно визначено, якщо переглянути фільм А. Тарковського «Андрій Рубльов». В екранному просторі відбувається експресивна психологізація мистецьких реалій творчості. Адже творчість великого останнього візантійського ізуграфа існує поза всіма реляціями людських долі та психологічних інтерпретацій. Важко уявити А. Рубльова «невротиком» у якомусь монастирі. Це самозаглиблений дух, який жив у своєму самодостатньому просторі. Теж саме стосується і Діонісія, всіх інших ізуграфів Давньої Русі.

Висновки. Арт-терапія, ескапізм не є функціональним утилітарним симбіозом диференційної психології або медицини від мистецтва. Це одна з симбіотичних практик, що свідчить про те, що людина має отримувати катарсис як естетичну настанову у спілкуванні з творами мистецтва, або, застосовуючи мистецький інструментарій тих чи інших видів мистецтв.

Арт-терапія, арт-реальність, артизація і ескапізм – це такі вимірювання життя, що піднімають буденність у світі культури, мистецтва над деструктивними можливостями небуття. Мистецтво відкриває можливості бути у цілісному, гармонійному світі. Це відкриття належить усім: і тому, хто створює мистецький твір, і тому, хто може створити в собі можливість самовідкриття власного «Я», яке відбувається як самоздійснення вчинку бути разом, бути поруч із твором мистецтва. Тобто ескапізм, втеча, трансценденція, перехід, намагання жити в іншому світі і арт-терапія мають загальне коріння – гру як одночасне перебування в реальному та ідеальному світі.

Список використаної літератури

1. **Бауман З.** От паломника к туристу ; пер. с англ. / З. Бауман // Социологический журнал, 2003. – № 4. – С. 19–27.
2. **Бычков В. В.** Триалог / В. В. Бычков, Н. Б. Маньковская, В. В. Иванов. – М. : Прогресс-Традиция, 2012. – 840 с.
3. **Выготский Л. С.** Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1987. – 344 с.
4. **Гибсон Дж.** Экологический подход к зрительному восприятию: Пер. с англ. / Дж. Гибсон. – М. : Прогресс, 1988. – 464 с.
5. **Грузенберг С. О.** Гений и творчество / С. О. Грузенберг. – Л. : Изд-во П. П. Сойкина, 1924. – 254 с.
6. **Ионов О. А.** Арт-терапия в комплексной реабилитации психических больных: автореф. Дис. ... канд. мед. наук : спец. 14.00.18 – «Психиатрия» / О.А. Ионов. – М., 2005. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://w.w.w.disscat.com/art-terapiya-v-kompleksnoi-reabilitatsii-psikhicheski-bolnykh>
7. **Лебедева Л. Д.** Педагогические основы АРТ-терапия в образовании учителя: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Л. Д. Лебедева. – М., 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://w.w.w.lib.ua-ru.net/diss/cont/111240.html>.
8. **Эльконин Д. Б.** Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1978. – 304 с.

References

1. **Bauman Z.** Ot palomnika k turistu ; per. S angl. / Z. Bauman // Sotsiologicheskij zhurnal, 2003. – № 4. – S. 19–27.
2. **Bychkov V. V.** Trialog / V. V. Bychkov, N. B. Man'kovskaya, V. V. Ivanov. – M. : Progress-Traditsiya, 2012. – 840 s.
3. **Vygotskiy L. S.** Psikhologiya iskusstva / L. S. Vygotskiy. – M. : Pedagogika, 1987. – 344 s.
4. **Gibson Dzh.** Ekologicheskij podkhod k zritel'nomu vospriyatiyu: Per. S angl. / Dzh.Gibson. – M. : Progress, 1988. – 464 s.
5. **Gruzenberg S. O.** Geniy i tvorchestvo / S. O. Gruzenberg. – L. : Izdatelstvo P. P. Soykina, 1924.– 254 s.
6. **Ionov O. A.** Art-terapiya v kompleksnoy reabilitatsii psikhicheskikh bol'nykh: avtoref. Dis. ... kand. Med. nauk : spets. 14.00.18 – «Psikhiatriya» / O. A. Ionov. – M., 2005. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://w.w.w.dissercat.com/art-terapiya-v-kompleksnoi-reabilitatsii-psikhicheski-bolnykh>
7. **Lebedeva L. D.** Pedagogicheskiye osnovy ART-terapiyi v obrazovanii uchitelya: avtoref. Dis. ... d-ra. Ped. Nauk : spets. 13.00.01 – obshchaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya / L. D. Lebedeva. – M., 2001. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://w.w.w.lib.ua-ru.net/diss/cont/111240.html>
8. **Elkonin D. B.** Psikhologiya igry / D. B. Elkonin. – M. : Pedagogika, 1978. – 304 s.

ART THERAPY AND ESCAPISM AS A STRATEGY
OF CULTURAL CREATION

Ponomarenko Yuriy, postgraduate,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kiev

This article describes the process of artisation cultural practices, in particular the artisation of everyday life culture, and the sociopagmatics of social action in art. The ecological mechanisms of art practices are defined: at-therapy and escapism. It is proved that utilitarianism in art leads to the fact that it turns into a service, loses self-sufficiency, aesthetic significance. Anthropological, philosophical, aesthetic and ethical definition of art therapy and espipism was conducted as mechanisms of cultural creation.

Key words: culture, artisation of cultural practices, art therapy, escapism.

UDC 008: 312.421

ART THERAPY AND ESCAPISM AS A STRATEGY
OF CULTURAL CREATION

Ponomarenko Yuriy, postgraduate,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kiev

The **aim** of this article is identifying the mechanisms of art therapy and escapism as:

- Harmonizing epicenter of modern cultural practices.
- strategies of the transformation of culture.

Research methodology. In the work on the research, methods of analysis, synthesis, comparison, generalization were used. Six major publications on this subject were considered (scientific articles, tutorials).

Results. This article describes the process of cultural practices artisation, in particular the artisation of everyday life culture, sociopragmatics of social action in art. Ecological mechanisms of art practice are defined: at-therapy and escapism. It is proved that utilitarianism in art leads to the fact that it turns into a service, loses self-sufficiency, aesthetic significance. The anthropological, philosophical, aesthetic and ethical definition of art therapy and escapism was conducted as mechanisms of cultural creation.

Novelty. For the first time, cultural practices are being studied as the only cultural practice in the context of globalization processes of cultural creation. Phenomenological, aesthetic, sacred dimensions of cultural creation are defined as factors of humanization of the everyday life culture and as certain subcultures that become anti-globalization factors in the modern civilization space.

Practical meaning. The obtained results show that the problem of globalization as part of actualization of cultural practices is defined as an ethical and aesthetic attitude. Materials of research can be involved in the creation of training courses and programs on the theory of cultural practice, the evolution of subcultures.

Key words: culture, artisation of cultural practices, art therapy, escapism.

Надійшла до редакції 5.11.2017 р.